

Anna SZUDRA

OD FILOZOFOWANIA – DO PEDAGOGII
Konwersatorium Myśli Karola Wojtyły–Jana Pawła II
oraz I Międzynarodowa Konferencja

„O personalistyczny wymiar filozofii wychowania”

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin, 18-20 V 2008

W dniach od 18 do 20 maja 2008 roku w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II miały miejsce dwie sesje naukowe. Pierwsza związana była z przypadającą na 18 maja osiemdziesiątą ósmą rocznicą urodzin Ojca Świętego Jana Pawła II oraz kolejnym spotkaniem z cyklu konwersatoriów poświęconych jego myśli. Druga z konferencji, która odbyła się 20 maja, również przyjęła charakter merytoryczno-wspomnieniowy, poświęcona była bowiem osobie i myśli zmarłego w marcu 2007 roku prof. Wojciecha Chudogo. Obie sesje związały ze sobą dwie osoby: Karol Wojtyła, pod patronatem którego już od ponad dwudziestu pięciu lat działa w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Instytut Jana Pawła II, i Wojciech Chudy, współzałożyciel tego Instytutu oraz kierownik Katedry Filozofii Wychowania KUL, którego refleksja filozoficzna była bliska myśli zmarłego Papieża.

Zorganizowane przez Instytut Jana Pawła II KUL, a zarazem ostatnie z cyklu w roku akademickim 2007-2008 Konwersatorium Myśli Karola Wojtyły–Jana Pawła II za treść spotkania, które odbyło się 19 maja, obrało temat: „Logos i ethos miłości: eros i agape”. Otwarcie sympozjum rozpoczęło się jednak dzień wcześniej Mszą Świętą w archikatedrze lubel-

skiej, koncelebrowaną w rocznicę urodzin Ojca Świętego Jana Pawła II, której przewodniczył i homilię wygłosił ks. abp Józef Życiński. Po uroczystej Eucharystii odbył się koncert, podczas którego artyści czescy: Kwartet Martinů (w składzie: Lubomír Havlák, Irena Herajnová, Jan Jiřša, Jitka Vlašánková) oraz Klara Kartáková (sopran), Jan Jiraský (fortepian) i Petr Šeřfl (pozytyw) wykonali wybrane utwory J. S. Bacha, Š. Brixego, F. X. Brixego, L. Janačka i A. Dvořáka.

Wykład zamykający tegoroczne Konwersatorium Myśli Karola Wojtyły–Jana Pawła II przedstawił prof. Giovanni Reale, profesor uniwersytetu mediolańskiego, doktor honoris causa KUL. Tematem referatu były „Trzy paradigmaty interpretacji miłości”. Swoje wystąpienie prelegent rozpoczął od słów Paula Ewdokimowa: „Żaden wielki poeta, żaden myśliciel nie znalazł odpowiedzi na pytanie: Czym jest miłość? [...] Chcecie uwięzić światło? Wymknie się wam między palcami. Gdyby istniał wzór na miłość, wraz z nim zostałby także znaleziony wzór na człowieka”¹. Pre-

¹ P. E v d o k i m o v, *Sacrament de l'amour*, Édition de l'Épi, Paris 1962 (tłum. fragm. – P. Mikulska).

legent, podążając za słowami pisarza, nie próbował zdefiniować miłości, ale wskazując na trzy modele interpretacyjne tego pojęcia, przedstawił strukturalne różnice między nimi, jak również ukazał możliwość mediacji między poszczególnymi, z pozoru wykluczającymi się, ujęciami miłości. Ponadto przedstawił „drogę”, którą, mówiąc metaforycznie, musiała przejść miłość, aby od demonicznego, nigdy niezaspokojonego erosa stać się miłością odkupiającą, uosobioną w Chrystusie.

Tytułowe paradygmaty dotyczyły: greckiego modelu erosa, chrześcijańskiego modelu agape oraz modelu agape odnoszącej się do erosa prawdziwego i przemienionego. Pierwszy paradygmat to obraz pięciostopniowej ścieżki prowadzącej do pełni miłości wraz z zasadniczymi warunkami jej przemierzania. „Wspinaczka – jak stwierdził prelegent – jest dość szybka, lecz wykonalna dla człowieka, który zaangażuje się w nią ze wszystkich sił”. Dodał jednak, że pojawiający się na tej drodze ludzie nie są traktowani jako cele miłości, lecz jako środki do niej prowadzące.

W dalszej części swego wystąpienia profesor Reale pokazał alternatywną wobec Platonskiej wizję miłości i relacji między ludźmi. Jego zdaniem przekroczenie ukazanego przez Platona ograniczenia międzyludzkich odniesień do sfery instrumentalnej było możliwe dopiero – i jedynie – dzięki przyjęciu obcego kulturze greckiej obrazu człowieka jako osoby. Zestawiając erosa z agape, przedstawił tę drugą drogę również jako swoistą siłę-pragnienie, ale pragnienie ze zmienionym kierunkiem. Agape, w odróżnieniu od erosa, nie zdobywa przedmiotu miłości, lecz go obdarza. Pragnienie, w prezentowanym obrazie,

przechodzi zatem w dar i ofiarę. Taka interpretacja miłości, zdaniem prelegenta, stawia w nowym świetle platońską koncepcję relacji międzyludzkich. Otóż w perspektywie agape, perspektywie z istoty swej teocentrycznej, człowiek może nawiązać prawdziwą relację z innymi. Jest to jednak możliwe – co zostało podkreślone – tylko przez komunie z Bogiem.

Ostatnim przedstawionym przez Profesora obrazem miłości była agape ogarniająca erosa. W tej perspektywie interpretacyjnej profesor Reale, podążając śladem św. Augustyna, wskazał na związek między miłością-pragnieniem a miłością-darem, przywołując doświadczane przez człowieka pragnienie Boga, to szczególne uczucie, które sprawia, że człowiek nie znajduje spokoju, póki w Nim nie spocznie. Jest to, zdaniem Realego, zupełnie nowa koncepcja miłości, przeciwstawiająca się poprzednim i zarazem je dopełniająca. Profesor pokazał bowiem, że poza agape, która zupełnie wyklucza platońskiego erosa, istnieje jeszcze jedna linia interpretacyjna, ściśle personalistyczna, w której eros-pragnienie jest częścią agape. Podkreślił jednak, że paradygmat ten „implikuje wzmocnienie i przekształcenie niektórych istotnych cech helleńskiego erosa” (począwszy od pragnienia), i do wartościowanie go właśnie w wymiarze agape, czyli w optyce „konceptji Boga jako absolutnej Miłości obdarzającej”.

Po wygłoszonym referacie odbyła się krótka dyskusja, której przewodniczył ks. prof. Andrzej Szostek, a w której poza głównym prelegentem wziął również udział ks. prof. Edward Iwo Zieliński. Ponadto głos zabrali niektórzy słuchacze. W odpowiedzi na jedno z pytań, dotyczące problemu człowieka i jego re-

lacji z drugim, profesor Reale zapowiedział kontynuację tego wątku w referacie otwierającym sesję panelową drugiej ze wskazanych we wstępie do niniejszego sprawozdania konferencji – „O personalistyczny wymiar filozofii wychowania”. Symposium to, dedykowane śp. prof. Wojciechowi Chudemu, zostało zorganizowane przez Katedrę Filozofii Wychowania Instytutu Pedagogiki KUL oraz przez Instytut Jana Pawła II KUL. Jako pomysłodawca i wieloletni współpracownik Instytutu Jana Pawła II KUL oraz kierownik i organizator bodaj jedynej Katedry Filozofii Wychowania w Polsce, Wojciech Chudy zapoczątkował szkołę ściśle personalistycznej refleksji nad wychowaniem. Profesor łączył oba instytuty swoją obecnością, pracą i twórczym zaangażowaniem. Dopiero jednak po jego śmierci współpracownicy i uczniowie zatroskani o spuściznę intelektualną profesora podjęli wspólną inicjatywę, której jednym z celów była kontynuacja myśli Chudego, zwłaszcza w perspektywie personalistycznej filozofii wychowania.

Organizatorzy symposium w komunikacie dotyczącym konferencji napisali: „Współczesny kryzys wychowania [...] ma swoje niepokojące przejawy w usuwaniu pojęcia prawdy, przy jednoczesnym przeroście badań metaprzeciwnych nad pozytywną refleksją na temat wychowania. Przejawia się on również w generowaniu wciąż nowych – zwykle nierozwiązywalnych – problemów, w mnożeniu wątpliwości i myślowych spekulacji, często w oderwaniu ich od aktualnych problemów wychowawczych, a zarazem w zaniedbywaniu samych podstaw refleksji nad pedagogiką”. W związku z tym organizatorzy proponowali rozważenie następujących

zagadnień: filozoficzna refleksja nad wychowaniem i pedagogiką, filozofia wychowania w aspekcie metodologicznym, aksjologia w wychowaniu i pedagogice, osoba jako źródło i kryterium wychowania oraz kulturowe i społeczne uwarunkowania tożsamości człowieka. Zagadnienia te stały się zarazem tematami przewodnimi poszczególnych grup dyskusyjnych.

W sesji czynny udział wzięło pięćdziesiąt sześć osób, reprezentujących osiemnaście polskich ośrodków akademickich i trzy ośrodki zagraniczne (Papieski Uniwersytet Salezjański w Rzymie, uniwersytet w Mediolanie oraz uniwersytet w Trnawie). Konferencję otworzył prorektor KUL prof. Józef F. Fert. Część pierwsza (przedpołudniowa) – moderowana przez dyrektora Instytutu Jana Pawła II KUL ks. prof. Alfreda Wierzbickiego oraz przez dyrektora Instytutu Pedagogiki KUL ks. prof. Mariana Nowaka – obejmowała wystąpienia prof. Giovanniego Realego, ks. prof. Carlo Nanniego (z Rzymu), ks. prof. Andrzeja Szostka (z KUL) oraz prowadzących obrady.

Profesor Reale w swoim referacie „Metafizyka osoby jako podstawa wychowania” przedstawił dzieje formowania się pojęcia osoby, ze szczególnym uwzględnieniem dialogicznych aspektów bycia osobowego. W swoim wystąpieniu nawiązał do referatu z dnia poprzedniego, mówiąc, że tylko dzięki myśli judaistycznej, a później chrześcijańskiej możliwe było przekroczenie greckiego kosmocentryzmu. Jak stwierdził: „Przyjście Chrystusa, Syna Bożego, który stał się człowiekiem, Logosu, który się wcielił i przyjął ludzkie ciało, ze wszystkimi tego konsekwencjami, uczyniło człowieka jako osobę świętością w sensie totalnym, co w obrębie myśli

greckiej było nie do pomyślenia”. Najgłębszym bowiem fundamentem pojęcia osoby jest pojęcie miłości obdarowującej. Pojęcie osoby profesor związał strukturalnie z pojęciem trójosobowego Boga. Teologiczna wykładnia osoby, jak pokazał, stanowi bowiem najgłębsze i najbardziej zasadne wyjaśnienie dialogicznego otwarcia człowieka na drugiego. Swój referat profesor Reale zakończył przedstawieniem dwóch wersji przyczyn zagubienia chrześcijańskiego obrazu osoby. W pierwszej z nich – wizji tragicznej – nawiązał do słów Sartre’a: „piekło to inni”. W drugiej – nawiązującej do starożytnej komedii greckiej – przywołał natomiast platoński obraz człowieka „rozdwojonego” za karę. Obie posłużyły mu jako zobrazowanie obecnego kryzysu rozumienia pojęcia osoby oraz jako metaforyczna przestroga dla współczesnego człowieka. Owe proroctwa, jego zdaniem, wizje mogą bowiem przyjąć kształt rzeczywisty w sytuacji, gdy człowiek zatraci poczucie swej strukturalnej więzi z innymi.

Kolejny referat – „Personalistyczny wymiar filozofii wychowania”, wygłoszony przez ks. prof. Carlo Nanniego, można potraktować jako swoiste odbicie i przeniesienie niektórych tez profesora Realego na teren pedagogiki. Profesor w trakcie wystąpienia przywołał słowa Paula Ricoeura wyrażającego zakłopotanie z powodu, jego zdaniem, zrozumiałych oporów związanych z nadużywaniem, a niekiedy przeciwnie – odrzucaniem terminu „personalizm”. Na kanwie tezy francuskiego filozofa „Umiera personalizm, powraca osoba”²

prof. Nanni ukazał, jego zdaniem, historyczną już tylko postać personalizmu pedagogicznego, zestawiając podstawowe tezy tej koncepcji z ideami innych znaczących stanowisk teoretycznych „trudnych lat sześćdziesiątych” (neoilluminizmu laickiego, neomarksizmu komunistycznego oraz historycyzmu). W opinii prelegenta myśl personalistyczna na gruncie pedagogiki nie zdołała się uchronić przed szeroko rozumianym kryzysem nauk humanistycznych. Kryzys ten zaostriżył się zwłaszcza w latach osiemdziesiątych, wraz z rozwojem idei postmodernizmu, w ostatnich latach natomiast wraz z powstaniem koncepcji socjokulturowych mówiących o społeczności wiedzy i społeczności informatycznej. W tym kontekście należy pytać o wartość i rolę dziedzictwa personalizmu dla wychowania i myśli pedagogicznej w początkach dwudziestego pierwszego wieku. Profesor Nanni stwierdził, że obecnie afirmacja osoby i jej rzeczywiście centralne miejsce w hierarchii wartości stają się często synonimem obrony indywidualistycznych ideologii, bywają też podstawą przesadnego spirytualizmu. Aby ograniczyć te zgubne dla myślenia o osobie prądy, a jednocześnie zaadaptować personalizm na grunt pedagogiki współczesnej, należy, jak postuluje, na nowo przemyśleć podmiotowość osobową, zwłaszcza w aspekcie jej odniesienia do innych i w ten sposób przywrócić osobie należne jej miejsce w teorii i praktyce pedagogicznej.

Prowadzący obrady ksiądz profesor Wierzbicki podjął zagadnienie „Pedagogicznej mocy filozofii”, ksiądz profesor Nowak natomiast kwestię „Modeli uprawiania filozofii wychowania”. Ze względu na ograniczenia czasowe profesorowie zrezygnowali z całościowej pre-

² P. Ricoeur, *Meurt le personnalisme, revient la personne...*, „Esprit” 51(1983) nr 1, s. 113.

zentacji swoich referatów, które, jak zapowiedziano, ukazały się w pokonferencyjnej publikacji.

Jako ostatni w części przedpołudniowej głos zabrał ks. prof. Andrzej Szostek. W swoim wystąpieniu „Personalizm Jana Pawła II w twórczości Wojciecha Chudego” prelegent starał się pokazać liczne nawiązania w twórczości Chudego do myśli Karola Wojtyły–Jana Pawła II. Jednocześnie referent podkreślił, że autor *Filozofii kłamstwa* w swych poszukiwaniach nie poprzestał na interpretacji myśli Papieża oraz adaptacji jej do warunków społeczno-pedagogicznych. Kontynuował on tradycję szkoły, z której się wywodził, stale jednak tropił różnorakie nurty filozoficzne i kulturowe. Ksiądz profesor Szostek zwrócił też uwagę na jeden szczególny wątek Wojtyłowej inspiracji dla twórczości Chudego. Otóż Wojtyła uczynił głównym przedmiotem swoich analiz prawdę, Chudy natomiast jej rewers, czyli zjawisko kłamstwa. Refleksja nad kłamstwem była dla niego, co wyakcentował ksiądz profesor Szostek, ważna i potrzebna, gdyż kłamstwo narusza fundamentalne odniesienie człowieka jako istoty rozumnej do prawdy. Prelegent wskazał ponadto na „obecność” Karola Wojtyły w pracy pedagogicznej Wojciecha Chudego, którego uczniowie podejmowali rozważania nad szczegółowymi aspektami myśli Ojca Świętego i którzy kontynuują obecnie swoje prace badawcze w świetle papieskiej refleksji nad człowiekiem.

W części popołudniowej obrady toczyły się w pięciu grupach tematycznych. W dwóch pierwszych sekcjach podjęto problematykę filozoficznej refleksji nad wychowaniem i pedagogiką oraz metodologicznych aspektów filozo-

fii wychowania. Referaty wprowadzające w obrady tych grup wygłosili: prof. Sławomir Szto Bryn z Uniwersytetu Łódzkiego i prof. Stanisław Palka z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Pierwszy podjął temat „Człowiek i paideia w stoickiej filozofii wychowania”, ukazując aktualność stoickiej filozofii we współczesnym rozumieniu wychowania. Profesor Palka natomiast, referując zagadnienie „Filozofii wychowania i filozofii w pedagogice”, wskazywał między innymi na różne sposoby uprawiania filozofii wychowania, wynikające zarówno ze specyfiki podejmowanych aspektów badawczych, jak i z przyjmowanej metodologii, związanej zazwyczaj z określoną szkołą filozoficzną.

Ponadto w wymienionych grupach podjęto szczegółowe zagadnienia: personalistycznej i dialogicznej filozofii człowieka, wybranych koncepcji filozofii wychowania, zagadnienie empirii w filozoficznej refleksji nad wychowaniem oraz omówiono wybrane aspekty Wojciecha Chudego filozofii wychowania.

W perspektywie głównego tematu konferencji szczególnie ważne dla personalistycznie zorientowanej refleksji pedagogicznej oraz filozofii wychowania Wojciecha Chudego okazały się dwa referaty. Pierwszy, wygłoszony przez dr. Witolda Starnawskiego z Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, współprowadzącego obrady grupy pierwszej, zatytułowany był „«Moc prawdy» jako czynnik wychowania”. Prelegent wskazał na fundamentalną rolę prawdy w każdej pedagogii. Tezę tę wyprowadził z analizy ontycznych, poznawczych i osobowych aspektów prawdy. Jego zdaniem prawda jest elementem doświadczenia wychowania, a ponadto bodźcem kształtu-

jącym wpływ pedagogiczny. Jej „moc” jest bowiem czynnikiem ukierunkującym działanie osoby i doskonalącym ją samą. Drugi ze wskazanych referatów „Personalizm jako filozofia pierwsza” wygłosił dr Kazimierz Krajewski z Katedry Etyki KUL. Ukazał on metodologiczne konsekwencje personalizmu etycznego rozumianego jako filozoficzna teoria normatywnej mocy prawdy. Idea takiego personalizmu, nabudowana na filozofii Karola Wojtyły, stanowi integralny element filozofii wychowania w ujęciu Wojciecha Chudego. Referent podkreślił, że personalizm etyczny jako podstawa wychowania wpisuje się również w klasyczny model filozofii jako *paidei*.

Prelegenci trzeciej grupy za tytuł dyskusji obrali „Aksjologię w wychowaniu i pedagogice”. Problematyka wystąpienia skupiona była wokół następujących zagadnień: aksjologii wychowania w kontekście ewolucji myśli filozoficznej, aksjologicznych uwarunkowań celów wychowania oraz wychowania do wartości, ze szczególnym wyakcentowaniem miłości i godności. Obrady sekcji współprowadzone były przez dr. Marka Czachorowskiego z Katedry Etyki KUL i dr Małgorzatę Wałęjko z Uniwersytetu Szczecińskiego. W swoim wystąpieniu „Aksjologia wychowania w ujęciu śp. prof. Wojciecha Chudego”, podsumowującym obrady grupy, doktor Wałęjko wskazała na obecną w pismach profesora Chudego triadę aksjologiczną – prawdę, godność i wolność. Akcentowała, również w nawiązaniu do twórczości Profesora, rolę samowychowania jako samodzielnego wyboru wartości, stanowiącego istotę procesu wychowania. Podkreśliła też rolę nauczyciela-świadka, który prawdę, w tym prawdę o god-

ności osoby, ukazuje w afirmatywnej wobec niej postawie. W podobnym duchu przebiegała dyskusja po obradach grupy aksjologicznej. Prelegenci oraz pozostali uczestnicy sekcji podjęli problem roli prawdy w wychowaniu.

Spotkanie grupy czwartej koncentrowało się wokół tematu „Osoba – źródło i kryterium wychowania”. Obradom przewodniczyła prof. Alina Rynio z KUL wraz z dr Iwoną Jazukiewicz z Uniwersytetu Szczecińskiego. Dyskutowano między innymi nad problemami autorytetu, dialogu i niepełnosprawności oraz nad osobowymi aspektami wychowania, w tym wychowaniem sumienia. Podjęto również problematykę osoby w koncepcjach filozoficznych Immanuela Kanta, Augusta Cieszkowskiego i Luigiiego Stefaniniego.

Wątkiem wspólnym dla trzech z zaprezentowanych referatów, oddającym jednocześnie ważny motyw refleksji pedagogicznej Wojciecha Chudego, była wspólnota „osób wykluczonych” – niepełnosprawnych, chorych, starych. Warto podkreślić, że problem ten, zwłaszcza w ostatnich latach pracy profesora w Katedrze Filozofii Wychowania KUL, był jednym z wiodących wątków jego filozofii wychowania. Rozwinięcie etyczno-pedagogiczne tej kwestii znalazło miejsce w czterech prowadzonych, niestety już niewypromowanych przez niego pracach doktorskich. Filozoficzne aspekty wykluczenia osób niepełnosprawnych podjęte zostały w wystąpieniach dr Ewy Domagały-Zyśk z KUL „«Filozofia niepełnosprawności» Jeana Vaniera” i mgr Beaty Głowackiej – „Filozofia osoby niepełnosprawnej w ujęciu prof. Wojciecha Chudego”. W podobnym duchu utrzymane było wystąpienie mgr Katarzyny Uzar z KUL, zatytuło-

wane „Starość i śmierć w filozofii wychowania Wojciecha Chudego”.

Obrady ostatniej grupy dyskusyjnej pod hasłem „Wspólnota – kultura – tożsamość” moderowali: ks. prof. Marian Nowak i ks. dr Stanisław Chrobak z Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Wygłoszone w tej sekcji referaty przedstawiały największe zróżnicowanie tematyczne. W obszarze podjętych przez prelegentów problemów znalazły się takie zagadnienia, jak: nadzieja, wychowanie państwowe, konsumpcjonizm, polityczne i etyczne dylematy cywilizacji zachodniej, działalność publicystyczna Wojciecha Chudego, a nawet buddyjska kategoria bodhisattwy. Elementem integrującym poszczególne wystąpienia był problem tożsamości człowieka-wychowanka.

Jednym z wykładów, który łączył w sobie ściśle aspekt personalistyczny z pedagogicznym, było wystąpienie pana Tomasza Jaszczewskiego z Gdańska zatytułowane „Nauczanie etyki Karola Wojtyły jako istotny element ukształtowania postawy etycznej wśród słuchaczy szkół medycznych”. Prelegent-lekarz, odwołując się do źródeł filozoficznych i kulturowych, uzasadniał tezę o niedozowności nauczania etyki w szkołach medycznych. W sposób bardzo sugestywny wskazywał też na zagrożenia płynące z modernistycznej i postmodernistycznej koncepcji człowieka w postrzeganiu osoby pacjenta. Konsekwencją pierwszego postrzegania jest, jego zdaniem, mechanistyczne podejście do osób potrzebujących pomocy oraz instrumentalizacja relacji lekarz-pacjent. Konsekwencją przyjęcia koncepcji postmodernistycznej jest natomiast kontestacja idei świętości życia ludzkiego oraz inżynieria genetyczna. Drugim, wartym jak

się wydaje odrębnego i szerszego studium, było wystąpienie dr Ewy Smołki z KUL „Wojciecha Chudego «filozofia życia». Próba rekonstrukcji”. Prelegentka podjęła się trudnego zadania, jakim było ukazanie i uzasadnienie filozofii zaangażowanej egzystencjalnie, charakterystycznej dla śp. profesora. Tylko taka zresztą, jak brzmiała konkluzja, może stać się podstawą do konstruowania filozofii wychowania bliskiej samemu wychowaniu. Według doktor Smołki tego typu myślenie można określić jako „filozofię życia”, czyli poszukiwanie sensu życia poprzez poznanie istotnych i ostatecznych pryncypiów wszystkich rzeczy oraz poprzez ich porządkowanie według naczelných wartości. „Filozofia życia” stanowi według niej podstawę rozumienia mądrości, będącej, co warto zaakcentować, celem wychowania w ujęciu Wojciech Chudego.

W przerwie między sesją przedpołudniową a obradami w grupach tematycznych, w obecności zaproszonych gości i uczestników konferencji otwarto wystawę prac prof. Wojciecha Chudego. Ekspozycję poprzedziło słowo wprowadzające wygłoszone przez Cezarego Rittera, sekretarza Instytutu Jana Pawła II KUL. Wystawa obejmowała także zdjęcia z różnych okresów życia i działalności śp. profesora. Szczególne zainteresowanie wzbudziła ekspozycja rysunków i grafik, jak też stanowiących swoistą formę plastyczną schematów wykładów oraz notatek do przygotowywanych książek. Plastyka to dotąd nieznaną dziedziną jego aktywności twórczej.

Finał konferencji przyjął formę wspomnieniowo-artystyczną. Rozpoczął się recitalem fortepianowym w wykonaniu trzynastoletniego pianisty – Tomasza Rittera, laureata krajowych i między-

narodowych konkursów pianistycznych. Następnie odbyła się projekcja filmu „Droga do Wielunia” przygotowanego specjalnie na tę okazję przez przyjaciela śp. Wojciecha Chudego – Dariusza Kriegera.

Filozofowie, którym poświęcono omawiane konferencje, byli jednomyślni w swoim podejściu do problemu człowieka. Karol Wojtyła–Jan Paweł II, twórca etycznego nurtu w personalizmie, jak również Wojciech Chudy, kontynuator jego myśli i przedstawiciel tegoż nurtu, ujmując człowieka jako osobę, nie poprzestawali na rozwijaniu określonej doktryny filozoficznej, ale

przenosili jej podstawowe tezy na grunt społeczny i pedagogiczny. Stąd też inicjatorzy sympozjów – pracownicy Instytutu Jana Pawła II KUL i Katedry Filozofii Wychowania KUL oraz uczniowie prof. Wojciecha Chudego niezwiązani z KUL – podejmując decyzję o organizacji konferencji „O personalistyczny wymiar filozofii wychowania”, wyrazili nadzieję, że wypracowane podczas trwania obrad postulaty staną się impulsem do szerszej dyskusji na temat kształtu współczesnej pedagogiki i filozofii wychowania oraz zainicjują kolejne spotkania poświęcone refleksji nad personalistyczną filozofią wychowania.